

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ У ПОЛІТИЧНІЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ БОЛГАРІЇ

У Болгарії, як і в інших постсоціалістичних країнах, інтелігенція відіграла значну роль у руйнуванні старої політичної системи і формуванні нового політичного устрою.

У ряді досліджень вітчизняної і болгарської історичної і політологічної науки [1] підкреслюється, що у різні періоди болгарського розвитку були неоднозначні стосунки інтелігенції і влади. Істотним є те, що роль інтелігенції у політичних процесах розглядається через призму дисидентського руху. Можна в цілому погодитися із судженням про слабкість дисидентства, що існувало в Болгарії, яке ні за організованістю, ні за концептуальністю висунутих програм, ні за консолідацією суспільства навколо певної ідеї не можна порівняти з подібними аналогами у Чехословаччині, Польщі або Угорщині. Відомий дисидент “живківської епохи”, колишній президент країни Ж. Желев констатував, що навіть росіяни, які перебували у центрі тоталітарної імперії, знайшли в собі “мужність бунтувати”. І тільки в Болгарії не було нічого подібного — жодного повстання, заколоту, політичного страйку чи студентської демонстрації [2].

Історія розпорядилася таким чином, що Болгарія і, відповідно, її інтелігенція, практично постійно перебували під впливом зовнішнього фактору: то західного, то східного. Друга половина ХХ століття найтіснішим чином пов'язана з радянським впливом. Для розуміння і пояснення ситуації, що склалася у 80-і і на початку 90-х років, необхідно зробити деякий історичний екскурс.

Великі надії на демократизацію появилися в інтелігенції тільки після викриття культу особи, хоча дуже швидко стало зрозуміло, що будь-якого роду критика мала бути поставлена у суворі рамки, щоб не викликати струсу в системі [3]. І все-таки ситуація в Болгарії після 1956 року стає іншою. У другій половині 50-х і на початку 60-х років починаються значні зміни в літературі, театральному репертуарі, анімаційному кіно. Нові процеси розпочалися у середовищі художників. З середини 50-х років відновлюються культурні контакти з Західною Європою, а Болгарія стає членом ряду міжнародних культурних організацій [4].

Влада в особі партійного керівництва, боячись втратити контроль над інтелігенцією, створює спеціальне міністерство з метою координації управління культурою і освітою, на чолі якого незабаром стає сам партійний лідер В. Червенков, який був зміщений з поста номер один і замінений Т. Живковим. Новий болгарський керівник йде нога в ногу з Хрущовим стосовно інтелігенції. Показовою в цьому плані є промова Т. Живкова перед письменниками у квітні 1958 року, в якій за аналогією з КПРС ставиться завдання про тісний зв'язок літератури і мистецтва з життям народу [5]. Метою є налякати непокірних і показати те місце, яке партія відвела інтелігенції. Постанови ЦК БКП, резолюції — відома жданівська політика рішення проблем культури через партійні вказівки. Партія визначає тематику, актуальність і жанри. Зрозуміло, що твори повинні бути життєрадісними і цілеспрямованими. Можна розкривати труднощі і недоліки розвитку, а також особисті і сімейно-побутові проблеми, але з ясних комуністичних позицій. Пошук нових художніх форм і засобів є виправданим, якщо з їх допомогою більш яскраво розкривається комуністична ідея.

Але на початку 60-х років перед комуністичними партіями соціалістичних країн виникли нові складнощі. Загострення міжнародних відносин примушує партійне керівництво ще більше посилити контроль за інтелігенцією, щоб не допустити можливого наростання західного впливу. З цією метою БКП починає експлуатувати тезу про загострення ідеологічної боротьби і неможливості мирного співіснування капіталізму і соціалізму. Т. Живков, за прикладом М. Хрущова, влаштовує зустрічі з діячами культури та мистецтва, роз'яснюючи, що, кому і як робити. Відома політика батаса і ~~списки~~ була запущена в дію. Репресивний аспект політики партії виявився в тому, що було припинено видання газети “Літературні новини”, заборонені п'єси театру сатири, виставки художників та ін.

Події 1968 року в Чехословаччині, з одного боку, породжували нові надії інтелігенції, а з іншого, — нові страхи у партійного керівництва, яке посилювало цензуру і вимагало дисципліни. Тактика партійної верхівки і особисто Т. Живкова по відношенню до інтелігенції мала певну особливість. Удари наносилися таким чином, щоб не створювати широкого прошарку незадоволених. Живков умів залучати діячів культури, роздаючи одним матеріальні

переважно гуманітарної, намагалися розібратися в сутності системи, в якій вони жили. Як не парадоксально, відзначає І. Баєва, але перші критичні аналізи системи державного соціалізму робилися в рамках гуртків політичної освіти на історичному факультеті Софійського університету. Силами істориків, філософів, політологів, юристів було створено семінар “Теоретичні проблеми соціалізму” [8], де обговорювались перші політичні тези і визначались деякі майбутні діючі особи першого етапу болгарського переходу, а саме: С. Ботушарова, Е. Дайнов, Д. Луджев та ін.

Перші дисиденти використали положення Липневої концепції (1987), яка прийняла основні напрямки перебудови в Болгарії і дозволила громадянам створювати “неформальні організації”. Обіцяна демократизація зверху передбачала можливість створення неполітичних рухів, дискусійних клубів, товариств тощо. Цим відразу скористалися й активні противники системи, і ті, хто займався неполітичною діяльністю — екологічні проблеми, права людини, захист національних меншин. Дисидентські групи були достатньо слабкими, малочисленими, але досягли популярності завдяки неадекватній реакції влади, яка не була готова, за визнанням самого Живкова, до плюралізму [9] і намагалась дати їм відсіч. Особливо погано реагувала влада на заяви представників болгарських емісій радіостанцій “Свободная Европа”, “Дейче веле” і Бі-Бі-Сі.

Найбільший резонанс у ці роки викликають екологічні проблеми, які особливо загострили громадську чутливість після Чорнобиля. Чималу стурбованість викликають екологічні проблеми у м. Русі, де і створюється перша організація, яка примусила болгарський уряд поставити перед Румунією ряд питань, пов’язаних з діяльністю румунських підприємств. Громадський Комітет з екологічного захисту м. Русе — так називалася ця організація, до якої увійшли відомі в Болгарії представники інтелігенції, в тому числі актор П. Слабаков, гімнастка Н. Робева, журналістка С. Бакиш, дружина голови парламенту та інші. Створюється ще низка організацій — “Екогласність”, і, власне, перша політична організація “Клуб підтримки гласності і перебудови в Болгарії”, яка об’єднала представників наукової думки Софійського університету, найстарішого і провідного навчального закладу країни. Інтелігенцією вперше було запропоновано свого роду політичну програму, яка поставила існуючу владу у скрутне стано-

вище. Це був листопад 1989 року і в ряді соціалістичних країн вже наступила “гаряча осінь”. Застосувати, як раніше, заборонні методи влада вже не наважувалась, тим більше, що вона сама ці організації дозволила. Якщо можна говорити про великий час інтелігенції [10], то для Болгарії він, можливо, тільки розпочинався. Власне за один рік вдалося розбудити суспільство і якоюсь мірою сприяти його прозрінню, хоча масових антитоталітарних рухів Болгарія не побачила. Все це було попереду. Попереду був складний болючий перехід до нової системи організації суспільства, до якого ні інтелігенція, ні саме суспільство не були готові.

Постсоціалістичний етап по-іншому визначив місце інтелігенції. Він привів її на політичний Олімп і надав їй можливість реалізувати ті потенційні здібності, на які претендувала інтелігенція, але це виявилось їй не під силу. Практично на основних політичних постах залишилася стара політична еліта в особі її реформаторського крила (А. Луканов, П. Младенов та ін.), хоча у перший же рік політичних перетворень президентом країни було обрано Ж. Желева, який очолював на початку переходу опозицію — Союз демократичних сил (СДС). Союз являв собою коаліцію з 18 організацій, що об’єдналися. Президентство Ж. Желева не можна характеризувати однозначно: воно знає зовнішньополітичні успіхи і зміцнення президентського інституту влади, певну харизму лідера, але також — конфлікти з урядами, з верхівкою СДС, крайню поляризацію тощо. У цілому цей період чітко характеризує болгарську інтелігенцію в особі Ж. Желева, який намагався трансформувати дисидентський лібералізм у ліберально-управлінську стратегію. Тому він шукав підтримки в різних політичних партій, ЗМІ та інших структур болгарського суспільства, намагався балансувати між двома політичними таборами — комуністичним і антикомуністичним. Однак супутниками цієї трансформації були величезне безробіття, зубожіння великих груп населення, радикальна політична поляризація, небачена злочинність, що і відбилося на наступному розвитку Болгарії.

Відсутність підготовлених політиків і політичного досвіду в інтелігенції дозволила різного роду напівінтелігентам і відвертим люмпенам задати тон суспільно-політичним процесам після 1989 року. На думку болгарських дослідників, саме ці групи, які оточували справді віруючих інтелігентів, почали формувати нову

переважно гуманітарної, намагалися розібратися в сутності системи, в якій вони жили. Як не парадоксально, відзначає І. Баєва, але перші критичні аналізи системи державного соціалізму робилися в рамках гуртків політичної освіти на історичному факультеті Софійського університету. Силами істориків, філософів, політологів, юристів було створено семінар “Теоретичні проблеми соціалізму” [8], де обговорювались перші політичні тези і визначались деякі майбутні діючі особи першого етапу болгарського переходу, а саме: С. Ботушарова, С. Дайнов, Д. Луджев та ін.

Перші дисиденти використали положення Липневої концепції (1987), яка прийняла основні напрямки перебудови в Болгарії і дозволила громадянам створювати “неформальні організації”. Обіцяна демократизація зверху передбачала можливість створення неполітичних рухів, дискусійних клубів, товариств тощо. Цим відразу скористалися й активні противники системи, і ті, хто займався неполітичною діяльністю — екологічні проблеми, права людини, захист національних меншин. Дисидентські групи були достатньо слабкими, малочисленими, але досягли популярності завдяки неадекватній реакції влади, яка не була готова, за визнанням самого Живкова, до плюралізму [9] і намагалась дати їм відсіч. Особливо погано реагувала влада на заяви представників болгарських емісій радіостанцій “Свободная Европа”, “Дейче веле” і Бі-Бі-Сі.

Найбільший резонанс у ці роки викликають екологічні проблеми, які особливо загострили громадську чутливість після Чорнобиля. Чималу стурбованість викликають екологічні проблеми у м. Русі, де і створюється перша організація, яка примусила болгарський уряд поставити перед Румунією ряд питань, пов’язаних з діяльністю румунських підприємств. Громадський Комітет з екологічного захисту м. Русе — так називалася ця організація, до якої увійшли відомі в Болгарії представники інтелігенції, в тому числі актор П. Слабаков, гімнастка Н. Робева, журналістка С. Бакиш, дружина голови парламенту та інші. Створюється ще низка організацій — “Екогласність”, і, власне, перша політична організація “Клуб підтримки гласності і перебудови в Болгарії”, яка об’єднала представників наукової думки Софійського університету, найстарішого і провідного навчального закладу країни. Інтелігенцією вперше було запропоновано свого роду політичну програму, яка поставила існуючу владу у скрутне стано-

вище. Це був листопад 1989 року і в ряді соціалістичних країн вже наступила “гаряча осінь”. Застосувати, як раніше, заборонні методи влада вже не наважувалась, тим більше, що вона сама ці організації дозволила. Якщо можна говорити про великий час інтелігенції [10], то для Болгарії він, можливо, тільки розпочинався. Власне за один рік вдалося розбудити суспільство і якоюсь мірою сприяти його прозрінню, хоча масових антитоталітарних рухів Болгарія не побачила. Все це було попереду. Попереду був складний болючий перехід до нової системи організації суспільства, до якого ні інтелігенція, ні саме суспільство не були готові.

Постсоціалістичний етап по-іншому визначив місце інтелігенції. Він привів її на політичний Олімп і надав їй можливість реалізувати ті потенційні здібності, на які претендувала інтелігенція, але це виявилось їй не під силу. Практично на основних політичних постах залишилася стара політична еліта в особі її реформаторського крила (А. Луканов, П. Младенов та ін.), хоча у перший же рік політичних перетворень президентом країни було обрано Ж. Желева, який очолював на початку переходу опозицію — Союз демократичних сил (СДС). Союз являв собою коаліцію з 18 організацій, що об’єдналися. Президентство Ж. Желева не можна характеризувати однозначно: воно знає зовнішньополітичні успіхи і зміцнення президентського інституту влади, певну харизму лідера, але також — конфлікти з урядами, з верхівкою СДС, крайню поляризацію тощо. У цілому цей період чітко характеризує болгарську інтелігенцію в особі Ж. Желева, який намагався трансформувати дисидентський лібералізм у ліберально-управлінську стратегію. Тому він шукав підтримки в різних політичних партій, ЗМІ та інших структур болгарського суспільства, намагався балансувати між двома політичними таборами — комуністичним і антикомуністичним. Однак супутниками цієї трансформації були величезне безробіття, зубожіння великих груп населення, радикальна політична поляризація, небачена злочинність, що і відбилосся на наступному розвитку Болгарії.

Відсутність підготовлених політиків і політичного досвіду в інтелігенції дозволила різного роду напівінтелігентам і відвертим люмпенам задати тон суспільно-політичним процесам після 1989 року. На думку болгарських дослідників, саме ці групи, які оточували справді віруючих інтелігентів, почали формувати нову

політичну еліту, так звану праву, викинувши інтелігенцію першої формації з політики. Вони стали ударною силою руйнування не тільки старої політичної системи, але й індустрії, сільського господарства, освіти... У них не було ідеї творення і будівництва [11]. Це по суті була контреліта, яка не вистраждала жодних ідей реформ і змін. Вона не несла в собі ані професійних, ані моральних якостей раціональних і ефективних перетворень. Цим вона радикально відрізнялася від контреліти, яка формувалася як внутрішня і зовнішня опозиція комуністичних режимів у Польщі, Чехословаччині, Угорщині, Словенії. Однак з роками ці "нові" політичні сили були викинуті на узбіччя політичного процесу і сьогодні фактично нікого з тих перших політиків вже немає. Сформувались нові політичні групи, які представляють політичну еліту Болгарії і визначають основні тенденції болгарської трансформації, що багато в чому нагадує українську. Однак, це тема для іншої статті.

Література:

1. Див.: Мичев В. Българските писатели и политическият живот в България 1944 — 1970. — София, 2001; Лица на времето. Т.1-2. — София, 1996; Иванов Д. Политическото противопоставяне в България 1856 — 1985. — София, 1994; Русская интеллигенция: история и судьба. — М.: Наука, 1999 та ін.
2. Див.: Желев Ж. Фашизм. — М., 1991. — С.327.
3. Баева И. Източна Европа след Сталин 1953-1956. — София, 1995. — С.246-270; Христова Н. Власт и художествена интеллигенция в България 1956 — 58 година // Проблеми на изкуството, 2000. — кн.3. — С. 52-53.
4. Детальніше див.: Калинова Е., Баева И. Българските преходи 1939 — 2002. — София, 2002. — С. 165-173.
5. Калинова Е. Българският вариант на съветското "размразяване" в културата (1953-1963). — В кн.: България и Русия през XX век. Българо-руски научни дискусии. — София, 2000. — С. 421-423.
6. Чакъров К. Втория етаж. — София, 1990; Яхиел Н. Тодор Живков и личната власт. — София, 1997; Топенчаров В. Изход. — София, 1995 та ін.
7. Див.: Другата България 1944-1985. Документи за организациите на българската политическа емиграция. — София, 2000; Марков Г. Задочни репортажи за България. — София, 1990 та ін.
8. Див.: Калинова Е., Баева И. Вказ. тв. — С. 234-235.
9. Чакъров К. Вказ. тв. — С.181.
10. Желев Ж. Великото време на интеллигенцията // Нова култура. — 1988. — 22 юли; Стефанов И. Интелигенцията: между истината и властта //

Годишник на Софийски ун-т "Св. Климент Охридски". — Т.84. — София, 1992. — С. 80.

10. Ганчев П. Съвременният български политически елит: социално представителство, социално-психологически характеристики и идейни ориентации // Международни отношения. — 2002. — бр.2. — С.66.

Л. П. Морозова

Вінницький інститут економіки ТАНГ

ФОРМУВАННЯ ТА ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОСТІ МОЛОДІ

Система національного виховання в умовах розбудови незалежної Української держави визначається потребами суспільства у всебічній активізації інтелектуального й духовно-творчого потенціалу національних і загальнолюдських цінностей, суперечливими процесами включення особистості в соціальне життя, необхідністю забезпечення єдності, наступності та послідовності виховних впливів соціальних інститутів, постійного корегування виховного процесу та забезпечення належних умов у навчальному закладі для прояву природної обдарованості й реалізації задатків особи.

Одним з показників виходу нашого суспільства з тривалого періоду застою є постійна увага суспільства до проблеми формування людини, її освіти і виховання, світогляду і моральності.

Суспільство нарешті усвідомило той факт, що головною продуктивною силою, опорою культури і цивілізації виступає не людство взагалі, а конкретна людина зі своїми особливостями і звичками, переконаннями і мораллю, цінностями і вчинками. Тому однією з проблем, що сьогодні обговорюється досить серйозно, є проблема виховання гуманістично орієнтованої молоді людини — суб'єкта морального соціального мислення і діяльності.

Однак становлення людини як особистості відбувається в перехідний період, що помітно відрізняється від періоду процесу формування попереднього покоління. Колишні цінності відійшли, традиція втратила свою владу, індивідуальне судження звільнилося від колективного ("Є. Дюркгейм), нові ідеали ще не з'явилися, суспільство занурилося в культурно-ціннісний вакуум і стало страждати від власної ідеологічної невизначеності. У цих умовах молода людина виявилася наодинці із собою і, стомившись від соціальної